

Şəddat CƏFƏROV

*İqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar
və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü,
Beynəlxalq Yazarlar Birliyinin üzvü*

Yazıçılar, söz adamları öz fərhələrini yazdıqlarında, yaratdıqlarında tapırlar. Mənim həyatım boyu əməli fəaliyyətim kitablarla bağlı olduğundan və yazıçılarla ünsiyyətdə olduğumdan yaxşı bilirəm ki, sənətkarın həyatında yazdığı kitabın nəşri nə deməkdir? Sənətkar illər boyu əziyyət çəkir, düşünür, müəyyən ideyalar ətrafında öz fikirlərini nizama salır. Və nəhayət, belə qərara gəlir ki, bu nizama salınmış düşüncələrini yazıya alsın.

Qədimdən bir məsəl var; deyirlər ki, yazıya pozu yoxdur. Yəni, sənətkarın yazdığı gələcək nəsillər üçün əbədi olaraq qalır. Ancaq yazılanı da tək vərəq üzərində saxlamaq olmaz. Bu da kitab halına salınmalı, nəşr olunmalı və cəmiyyətin mənəvi əmlakına çevrilməlidir. Əgər böyük sənət adamlarının yazdıqları, yaratdıqları olmasaydı, onda cəmiyyət mənən çox kasıb görünərdi. Bəzən eşidirik ki, Füzulidən yazmağın nə xeyri, Nizamidən bu qədər çox bəhs etməyin bir əhəmiyyəti, dəyəri varmı? Doğrudur, müəyyən adamlar tərəfindən belə suallar səslənir. Ancaq mən bunu çox təhlükəli bir meyil hesab edirəm. Əgər bəşər nəsli mənəvi sərvətlərdən, yəni, kitablardan, böyük sənətkarların əsərlərindən uzaq düşsəydi, onda insanlığın mənəvi siması cılızlaşardı. Başqa sözlə, insanlar yırtıcıya çevrilərdi.

Unutmaq olmaz ki, Nizami "Xəmsə"si bəşər nəsli üçün humanizm məktəbidir. İnsanlıq dərslərini öyrədən ən dəyərli mənbədir. Eləcə də, digər klassiklər haqqında bu fikirləri demək olar. Bir sözlə, insanlar mənəvi sərvət yaratmış olan görkəmli sənətkarlara çox borcludurlar. Əlbəttə, ayrı-ayrı nəşriyyatlara rəhbərlik etdiyim zamanlarda dünya klassiklərinin də əsərlərini çap etmişəm. Azərbaycanın görkəmli sənətkarlarının, müasirlərimin də yaradıcılıq nümunələri mənim rəhbərliyimlə işıq üzünə gəlmişdir. Onların bir çoxlarının adlarını da sadalaya bilərəm;

Nəsir İmamquliyev, Zəlimxan Yaqub, Aqşin Babayev, Yusif Kərimov, Şəkər Aslan, Yədulla Ağazadə, Elşad Səfərlı, Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmhanlı, Əsmət Məhsəti, Şakir Yaqubov, Qəşəm İsabəyli, Dəyanət Səlimxanlı, Tahir Taisoğlu, Şəfəq Nasir, Zülfiqar Qodmanlı, Ağəddin Mansurzadə, Tahir Aydınoglu, Hacı Hacıyev... Hər bir oxucuya məlumdur ki, bu tam olmayan bir siyahıdır. Tanıdığım, ünsiyyətdə olduğum, kitablarını nəşr etdiyim ziyalıların çox az qismidir. Bunların arasında nasirlər, şairlər, jurnalistlər az deyil. Mən həmin kitabları xəyalımdan keçirdikcə, özümü də həmin kitabların mənəvi müəlliflərindən biri hesab edirəm. Və bu mənim üçün xüsusi fərh hissi doğurur.

Çoxdan ikinci onilliyə keçib ki, Əli Rza Xələfli ilə dostluq edirəm. Ciddi yaradıcılıq əlaqələrimiz var. Onun rəhbərlik etdiyi "Kredo" qəzetində ardıcıl olaraq yazılarım dərc olunur. Onun redaktorluq səriştəsi, fakt üzərində işləməyi, bir sözlə, qəzetdə dərc olunan materiallara xüsusi məsuliyyətlə yanaşmağı məndə məmnunluq doğurur.

Onu da deyim ki, yaşadığımız zamanın ən məsuldar müəlliflərindən biri kimi Əli Rza Xələflinin ötən il bizim "Bakı mətbəəsi"ndə bir neçə kitabı çap olunub. "Şərhin poetik notları", "Həyat həqiqəti", "Nəsrin güzgüsündə" kimi ədəbi-publisistik, tənqidi görüşlərini əhatə edən əsərləri, "Dönməzlik yolu", "Dağlarda duman qaldı", "Bir bülbülün türküsü" kimi lirik-epik yaradıcılıq məhsulları, silsilə poemaları çap olu-

nub oxucuların ixtiyarına verilib. Mən bu kitablar haqqında sosial şəbəkələrdə, ayrı-ayrı qəzetlərdə verilən məlumatları, təhlili yazıları da izləyirəm. Demək, müəllif oxucuların mənəvi tələbatını ödəməyə çalışır. İnsanları mənən ucaldan əsərlər yazmağı üstün tutur.

Bu qeydlərdə bizim mətbəədə işıq üzünə gəlmiş "Dağlarda duman qaldı" poemalar silsiləsi haqqında düşüncələrimi oxucularla bölüşmək niyyətimdəyəm. Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Məmmədov, rəyçisi filologiya elmləri doktoru, yazıçı Elçin Mehrəliyevdir. Bu kitab həm yazı tərzinə, üslubuna görə, həm də əhatə etdiyi mövzular silsiləsinə görə tarixi bir yaradıcılıq məhsulu təsiri bağışlayır. Zənnimcə, bu fikir elə annotasiyada da öz əksini tapıb. Mənim yazdığım həmin qeydlər, zənnimcə, kitabın mövzu əhatəsi ilə bağlı kiçik də olsa, bir təəssürat yaradır: "Əli Rza Xələflinin "Dağlarda duman qaldı" adı ilə oxuculara təqdim olunan kitabına son illərdə qələmə aldığı poemaları daxil edilmişdir. Kitabın birinci hissəsində yer alan silsilə poemalarda XVIII əsrdən üzü bəri baş verən tarixi hadisələr lירו-epik üslubda təsvir olunur. Bu əsərlərdə tarix və şəxsiyyət, insanın mənəvi azadlığı problemləri qoyulur. Kitabın ikinci hissəsində müəllifin iki xatirə-poeması verilib. Bu əsərlərdə XX əsrdə cərəyan edən hadisələr, xüsusilə, Qarabağın işğalı ilə bağlı faciəli hadisələr qələmə alınıb". Göründüyü kimi, bu qeydlərdə mən xalqımızın müəyyən tarixi bir dövrdə keçdiyi yolu əks etdirən kitabın mövzusuna diqqətli cəlb etmək istəmişəm. AXI, Azərbaycanın tarixi taleyində XVIII əsrdən sonrakı mərhələ xüsusi yer tutur. Xanlıqlar dövrü, sonra Rusiya və İran arasında Azərbaycanın bölüşdürülməsi, daha sonra inqilabi mərhələ, Sovet dövrü, ən nəhayət, ən yeni dövr - istiqlalə qovuşduğumuz zaman. Bu, kitabın əhatə etdiyi zaman çevrəsidir.

Kitaba "Ön söz" yazmış Nizami Tağısoy müəllifin yaradıcılıq mühitini qiymətləndirməyə çalışır. Müəllifin milli təfəkkür daşıyıcısı kimi həyatına baxışlarına, əxlaqi dəyərlərinə, azərbaycançılığa və türkçülüyə,

Sənətkarın söz yolu

"Dağlarda duman qaldı" kitabında fəxriyyətlər

vətənciliyə və dövlətçiliyə bağlı məsələlərə necə yanaşdığına diqqətli yönəldir.

Söz yox, bu kitabda fikir və düşüncələrə rəvac verən motivlər çoxdur. Amma hər halda professor Nizami Tağısoyun kitabın ümumi məzhi ilə bağlı düşüncələrində elə nadir notlar var ki, bunu onun öz yazdıqlarından əxz etmək daha düzgün olardı: "Əli Rza Xələflinin yaradıcılığında epik zamana və süjetyaratma xətinə daim geniş yer verilir. Yəqin elə buna görə də həyatda baş verən rəngarəng gedişlər, hadisə və olaylar onun yaradıcılıq stixiyasının mahiyyətinə ustalıqla oturdulur. Bəs belədirsə şairin "Dağlarda duman qaldı" poemalar silsiləsində sənətkar hansı mətləbləri özünün yaradıcılıq kredosu kimi nəzərdən keçirməyə can atır?! Bəri başdan bildirək ki, bu məcmuədə vahid süjet xətti və mövzu adı altında təqdim edilən əsərlərin apafeozunu Vətən məhəbbəti, Yurd həsrəti, Azərbaycan adlı bir məmləkətin monumentallığı, türk etnik düşüncəsinin birliyi, Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlığı, xalqımızın yenilməzliyi və Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin dağıdıcı fəlakətləri və bir də türk üslubunda daha önəmli mahiyyət daşıyan ocağa sədaqət, ağsaqqala, ağbircəyə hörmət və s. təşkil edir. Mövzu, motiv, obraz, məzmun baxımından bu poemalar silsiləsi özündə ənənəçiliyi əks etdirsə də, onların hamısında Əli Rza Xələflinin sənətkarlıq fərdiyyəti daha qabarıq şəkildə ortaya qoyulmaqdadır. Kitabda şairin iki fəxriyyə poeması "Söz doğrunun, düzündü" və "Könlümə yol aradım", "Bir çinar hekayəsi" xatirə poeması və "Hər ocağın öz işığı", "Karvan gəlir, yola bax", "Dönməzlik yolu", "Ölüm məşinunun ağzında", "Bir atamın düz yolu" və "Bir acı xatirə" adlı əsərləri yer almışdır". Göründüyü kimi, məqalə müəllifi kitabda yer almış poemaları sadalayır. Bu əsərlərin təkcə məzmununa yox, həm də mövzu istiqamətinə daha geniş və əhatəli münasibət bildirməyinə işarələyir.

Professor poemaların bədii xüsusiyyətlərinə də diqqətli yönəldir. Əsərdə sadalanan tarixi, ədəbi şəxsiyyətlərin adlarını daşıdıqları mənəvi yüklə birgə şərhə çəkir və tarixi-mənəvi obrazları da diqqətdən qaçırmır.

"Dağlarda duman qaldı" kitabının müəllifi lirik-epik əsərləri ilə geniş tarixi zamanı əhatə etməyə çalışsa da, bütün məqamlarda həm də lirik şair olduğunu da təsdiq edən motivləri qanadlı, romantik duyğularla obrazlaşdırır. Bu, müəllifin yaradıcılıq üslubudur. Konkret ifadələrlə geniş məzmun əhatə etmək bacarığının təsdiqidir. Onun bu cəhətini Nizami Tağı-

soy sözün həqiqi mənasında əsərdən aldığı mənəvi gücə güvənərək elə qanadlı duyğularla yazıya gətirir: "Kitab "Söz doğrunun, düzündü" fəxriyyə poeması ilə açılır. Müəllif əsərin infrastrukturuna elə bir epik zaman daxil edir ki, burada biz "Orxon-Yenisey boyu", "Xaqanlar hökmü", "Nizami yolu", "Hophopnamə", "Bustan" və "Gülüstan"dan keçərək, Nəsimini axtarır, Füzulini arayır, haqqan əlimizi üzməyib Allah sevgisiylə Allaha həmdəm olur, Allahın izini-irizini görməklə irəliləyir, Allahdan yardım almaqla, Allah sözünə işıq verdikcə Mövlənə Füzulinin ruhunun göylərdən baxdığını görür, yaşamın Allahı vicdan kimi qəbul etdiyinə baş əyir, Din pərdəsi altında qalanların içini xof yediyini, Xurafat dəyirmanında üyüdünlərin baxışlarını qəbul etməyib, Həqiqətə keşik çəkənlərə doğru gedir, yaddaşında həkk olunanların köməyi ilə Yurd yerlərini - "Bənövşəli Diri dağı", "Gəyəni gəzir", "Qaradağı, Qarabağı vəsf eləyib", "Xudafərinə - Cəbrayıla", "Şuşa yolu ilə Kəlbəcərə üz tutur" və i. a. və s. Bununla belə, müəllif bütün məqamlarda arzularının, istəklərinin kədər əkib, dərd becərməsinə baxmayaraq, yolların daş üzündə fikir bitirib, sözü cücərdə-cücərdə, dağdan-bağdan yaza-yaza öz poetik fikir karvanının sarvanına çevrilir. Poetik misralarının köməyi ilə oxucunu qeyri-adi ecazkar bir aləmin yolçusuna çevirir. Hesab edirəm ki, müəllifin "Söz doğrunun, düzündü" poemasına verdiyi ikinci nominasiya "Sözün fəxriyyəsi" özünü süjet, mahiyyət, məzmun və deyim cəhətdən doğruldu". Zənnimcə, professor N. Tağısoy mətnə o qədər səmimi yanaşır ki, ruhunda əsərdən aldığı təəssüratla yaranmış həyəcanları sözüne qovuşdura bilir. Onu da deyim ki, mən bu kitabı çapa getməzdən əvvəl nəzərdən keçirdim. Amma elə motivlərlə qarşılaşdım ki, əsər məni xüsusi cazibə ilə özünə çəkdi. Hətta kitabın kompüter nüsxəsini (buna əlyazma deyirik) özümə evə apardım. Axıcı, rəvan bir dillə şirin, poetik axınla yazılmış kitabı, demək olar ki, tamam oxudum. Heç bir yorğunluq hiss etmədim. Məni heyret bürüdü. Müəllifin Azərbaycanın mənəviyyat tarixi ilə bağlı məqamları necə yüksək səviyyədə, obrazlı bir dillə ifadə et-

məsini hiss etdikcə, duyduqca çox fərhələnirdim. Dostumun sözü necə ucaltmağını görməyim məndə necə fərh doğurmaya bilərdi? Nizami Məmmədovun təbircə desək, qoy oxucu da görsün ki, müəllif özünün poetik düzümləri ilə sözü hansı mərtəbəyə ucaldır:

Orxon-Yenisey boyu qayalarda yazılan
Xaqanların hökmünə bərabərdir, taydı söz.
Yaddaşlarda yaşayan kimsələrdi, kimlərdi,
Seçilmişlər sırası, sadalanan saydı söz.

Qürurunda yenilməz, bir kimsəyə baş əyməz,
Söz adını qoruyar, özünü yersiz öyməz.
Dilbilməzlər yanında bir çürük qoza dəyməz,
Doğruya güvənməyən yalan dildə zaydı söz.

Sözün Nizami yolu, "Hophopnamə" gücü var,
Başlasa da, hər b ilə sonunda sülh ucu var.
Sözün çiçəkli yazı, qızıl payız köçü var,
Alovları qış ütən, buz sındıran yaydı söz.

Söz müqəddəs qələmdir sənətkarın əlində,
"Bustan"dı, "Gülüstan"dı çəmənində, çölmündə;
Hər kəlmə qönçə güldü aşıqların dilində,
Qəzəbində, kinində bir gərilməş yaydı söz.

Nə gördük? Qədim türk tarixi, böyük Nizamının idrak aləmi, Sabirin qüdrəti, klassik şərq düşüncəsindən gələn epizodlar - bütün bunlar bizdə yüksək estetik zövq hissələri doğurur.

Kitabda verilmiş birinci poemayı müəllif "Sözün fəxriyyəsi" adlandırır. Əlbəttə, poemanın adını "Söz doğrunun, düzündü" verməklə. Bununla sanki sözə xüsusi bir can verir, ruh verir. O, sözü o qədər dirildir ki, əsəri oxuyan hər kəs sanki öz müasiri olan fikir sahibi, kamil bir ustada danışır. Halbuki söhbət sözdən gedir.

Müəllif həyatda baş verən hadisələrin hamısına sözün müdaxilə edə bilmək gücünü bu əsərdə qabarıq verir. Həm də belə bir qənaətə hökm olaraq, rəvac verir ki, ən çətin məqamda "Söz doğrunun, düzündü". Bu ifadə həm də poemanın adıdır. Göründüyü kimi, sözü doğrunun, düzün sahibi kimi təqdim etmək, sözü hakim hesab etmək hər halda sözə önəm verən müəllifin çox doğru qənaətidir. Həmin poemanın sonluğu da klassik təbircə desək, çox maraqlı bir divanı ilə başa çatır.

(Davamı 11-ci səhifədə)

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

Bu divanını oxuyan hər kəs buradakı obrazlı ifadələri, zəngin mənəvi mühiti heç vaxt unutmaz: *Bənövşəli Diri dağı, göz işləməz Gəyəni gəz, Qaradağı, Qarabağı... vəsf eləyib, öyəni gəz; Sözlərimin varlığında mənə gəl-gəl deyənə gəz, Bəzən küsən ilham pərim, bəzən gülən nazdı sözüm.*

Xudafərin - Cəbyarıldı, Şuşa yolu - Kəlbəcərdi, Arzularım, istəklərim kədər əkib, dərd becərdi. Yollarımın daş üzündə fikir bitdi, söz cücərdi, Bu da mənim taleyimdi - dağ-arandı, düzdü sözüm.

Ey Xələfli, sözü gəzmə, dağ döşündə çəmənə bax, Çay boyunca muncuq-muncuq seh içində çimənə bax; Yazdığınla öyünmə çox, söz yolunda bir mənə bax, Dağdan, bağdan - hardan yazdım, yenə gördüm azdı sözüm.

Hər bir oxucu bu parçanı oxuyub xəyalən adı çəkilən yerləri gözə bilər. Çünki şeirin hər misrası oxucuya xüsusi ilham verir. Onun ruhunu qanadlandırır. Cənnət Qarabağın o yerlərinə aparır ki, bütün məqamlarda bizim üçün əzizdir. Biz işğal altında olan Xudafərinin illər boyu arzulamışığı. Qurbanini, Qarabağı, doğma Şuşanı necə unutmaq olar. Bütün bunlar əslində həm də yaddaş üçün möcüzəli bir dərman təsiri bağışlayan uca sözdür, dəyərli sözdür.

Kitabda ikinci poema "Könlümə yol aradım" adlanır. Bu poema da mövzusunə görə Azərbaycan ədəbiyyatında az müraciət olunan janrdadır. Müəllif birinci poemada sözün fəxriyyəsinə yaradır. Sözü tərənnüm edir. Amma "Könlümə yol aradım" əsərində özünü, mənəvi mühitini idealizə edir. Fəxriyyə Azərbaycan klassik ədəbiyyatında öz yeri olan janrdır. Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Füzuli, digər sənətkarların demək olar ki, hamısında fəxriyyə janrına müraciət, fəxriyyə motivləri var. Amma Xəqaninin məşhur fəxriyyəsinə necə unutmaq olar.

Mənim könlüm müəllimdir, dizim üsü dəbistanı, Ol şagirdəm ki, öyrəndim, sükut ilə əlifbanı. Müəllif bu əsərdə mənəvi mühitini tərənnüm etmək üçün əvvəlcə könlünə yol axtarır. Haradan necə gəlsin? Könlü sarayının qapısını açsın, bu sarayın əhatə etdiyi mənəvi mühiti bütün canlılığı ilə sözə götürə bilsin. Poemanın əvvəlində lirik janrla könlünə axtardığı yola rəvan olur:

*Bir ovuc yovşan ilə məni yurda bağlayan,
Qarabağ yanğısıdır ürəyimi dağlayan;
Xatirə bulaqların yaddaşında çağlayan
Səsindən, avazından könlümə yol aradım.*

*Ruhum canım əvəzi uçuna Diri dağa,
Baxa Araz üstündə Xudafərin cızdağa;
Hardan alsın dözüümü, tablasın diri, dağa,
Dərdimin Arazından könlümə yol aradım,*

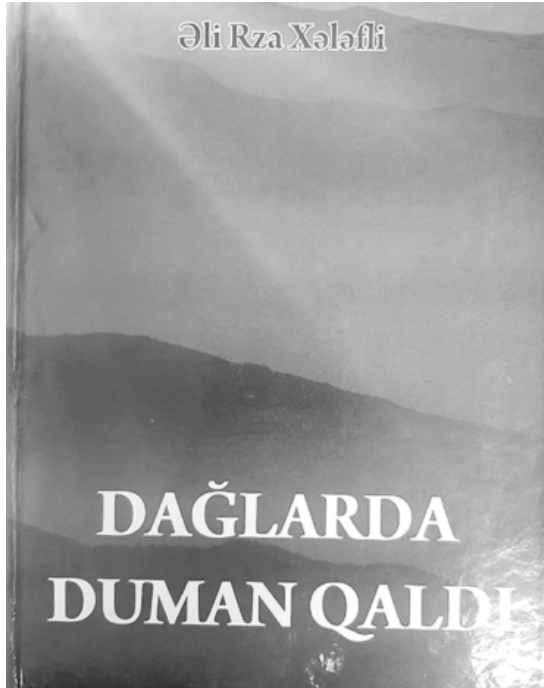
*Bu dünyanın ağrısı hellənib keçir məndən,
Toqquşan buludları sellənib keçir məndən;
Dərinlər üzə çıxır, güllənib keçir məndən,
Bu selin dayazından könlümə yol aradım,*

*Ha gözlədim bir gələ, taraza dura dünya,
Əyri əldə mizana bir təkən vura dünya;
Bu yıxılmış nizamı qaldıra, qura dünya,
Gəlməyən tarazından könlümə yol aradım.*

Bundan sonra müəllif qəlb aləmini səyahətə başlayır. Könlü dünyasını yaradan dalğalı ümmanları keçir. Dağları birər-birər gözləri ilə oxşayır. Bir səyyah qüdrəti ilə könlü dünyasında gördüklərini kəlmə-kəlmə sözə gətirir. Nə gizlədim? Mənəvi formasında yazılmış əsərin hər beyti orijinal obrazlarla sanki qeybdən təzahür edir. Sözlər o qədər rəngarəng, əlvan mənalıdır ki, üzə çıxır ki, elə bil qeyri-adi bir çəmənə gəzirsən. Aforizmlər, hikmətli beytlər - bu, əsəri əvvəldən-axıra qədər izləyir.

Yeri gəlmişkən, burada bir məqama toxunmaq istərdim. Ə.Xələflinin yaradıcılığında aforizmlər, hikmətli sözlər ayrıca bir sahə kimi öyrənilməlidir. Zənnimcə, bu istiqamətdə tədqiqat aparılsa, alınan nəticə elmi-mənəvi dəyərlər xəzinəmizi çox zənginləşdirmiş olar.

Bir parçaya diqqətli çəkmək istərdim. Çünki tək-cə deyilməklə yox, həqiqətlər bəzən gözlə görülməklə inanılır, özünün təsdiqini inamında tapır. Həqiqətlər isə çox vaxt uzaqda olmur, elə bizim gözlərimizin önündə olur:

*Mən kiməm? - sualını özündən soruşanda,
Kökün verər cavabı düşüncən qarışanda.*

*Adın yada düşəndə keçmişin axtarılır,
Yoluna işıq tutub kimliyinə varılır.
Pisləri inkar edib yaxşılıarı tanısın,
Nəsillərin dilində həyatın dastanısan.
Atan kimdir, baban kim? - hansı ilin barısın,
Hansı kökdən gəlirsən, kimin yadigarısın?
Gəlişinlə dünyaya söylə nəyi vermisən,
Hansı bağı becərib, meyvəsini dərmisən?
Əkiblər yemisənsə, əkməlisən yesinlər,
Dünyadan rəhmət payı halalındı desinlər.
Baxmışın qönçələnib açan qızıl güllərə,
Sevinmişin baxanda nəğməli bülbüllərə.
Söz bilənlər, aqillər yazıblar oxumusan,
Düşüncəndə hikmətdən xalılar toxumusan.
Sən də yaz, görən desin - havayı yaşamadın,
Ömür adlı yükünü gərəksiz daşmadın.
Qələməndən nə çıxıb, yada saldı, aradım,
Hansı yolda izim var, harda qalıb öz adımd?
Baş daşımın yazısı pozulmaz, əbədidir,
Əbədi olan dünya yozulmaz, əbədidir.
Yazıya pozu yoxdur - söz qalıb atalardan,
Atalardan qalan söz, uzaqdır xatalardan.*

Zənnimcə, ötəri bir nəzərlə təqdim olunan bu parça istər-istəməz əbədiyaşarı poeziya örnəklərimizi yada salar. Bu əsər sanki bizi mənəvi dəyərlərimizin uca tutulduğu qızıl zamanlara səyahətə dəvət edir. Sözün həqiqi mənasında, təqdim olunan beytlərin hər birisi müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi əbədiyaşarı başdaşı yazısıdır. Tarixi abidələrin, türbələrin üstündə elə dəyərli ifadələr var ki, bir neçə sözdən ibarət olsa da, xalqın mənəviyyat yaddaşında özünü əbədi olaraq qoruyub saxlayır.

Axı mən qeyd etdim ki, Xələfli çox məhsuldar işləyən müəlliflərdəndir. Onun indiyə qədər nəşr olunan kitablarının sayı 60-ı keçməkdədir. Mən yaxşı bilirəm ki, hələ onun nə qədər nəşr olunmamış kitabları var. Üstəlik, qəzet materiallarını da redaktə etmək onun nə qədər vaxtını alır. Belə bir müəllifin fəxriyyə yazmağa, zənnimcə, tam mənəvi haqqı var. Elə "Könlümə yol aradım" fəxriyyəsinə də öz kitablarının adlarını çəkir. Həmin kitablar üzərində necə işlədiyinə, hansı zəhmətlərlə başa gətirdiyinə də işarələr vurur.

*Nigarinin eşqini çağlayan gözəl bilər,
"Damcılı" bulağında ağlayan gözəl bilər.
Əli Rzanı axtarma, onun birdi məkanı,
"Dilimiz, varlığımız" olan verdi məkanı.*

*"Bu da bir yazı" dı dilləndi, sözə gəldi,
"Söz içində söz" oldu, tutuldu közə gəldi.
Keçdim "Həsrət körpüsü", vüsala yol aradım,
"Ocağımın işığı" nur verdi, qol aradım.
Dolub ürək qanımla sözümün peymanəsi,
Göynəyən yurd yarası "Axtala əfsanəsi".
"Dağdan dənizə doğru" qanadlandı uçağa,
Haqq qapısı önündə sevgi yolu açmağa.
"Ruhun daşqını" gəldi, ilham coşub çağladı,
Sözüm məlhəmə dönüb, dərd yarası bağladı
"Göy üzündə səs"imi mələklər dilə tutdu,
Açdı könlü qapımı, küləklər yelə tutdu.
"Sözə gəldin" dedilər müdriklər arasında,*

*Yerim uca taxt oldu aşıqlar sırasında,
"Azadlıq küçəsində yangın" məni yandırdı,
"Tənqidçi ideali" çox mətləbi qandırdı.
Qiyamətdən bir gün əvvəl yaxaladı sözümü,
Məhşər qopdu başıma, kül elədi özümü..*

Əgər bütün kitabların adlarının çəkildiyi beytləri xatırlasaq, onda əlavə təəssürata yer qalmaz. Amma burada başqa bir məqam da var. Müəllif bu məsnəvidə fəxriyyə janrının tələblərinə uyğun olaraq onu əhatə edən, mənəvi mühitini zənginləşdirən ədəbi dostlarının da adlarını çəkir.

Əlbəttə, müəllifin ədəbi dostları sırasında adları çəkilənlər Azərbaycanın görkəmli elm və mədəniyyət xadimləridir. İndi onların bəziləri həyatda yoxdur. Amma hiss olunur ki, müəllif həyatı boyu onların hər birindən mənəvi güc alıb. Yaradıcılığını zənginləşdirən fikir və duyğuları əxz edib. Beləliklə, ayrı-ayrı görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərdən aldığı təəssüratları ümumiləşdirərək, sözün yarandığı özülün mənzərəsini yaradır. Dəyişən adlar, ünvanlar, bizi müxtəlif zamanlara çəkir. Müəyyən ədəbi sferada görünən obrazları yaddaşımızda bərpə edir, onların haqqında hörmət və ehtiramla düşünürük. Zənnimcə, adları sadalanan görkəmli simaların hər biri Xələflinin mənəvi mühitinin zənginləşməsində əvəzsiz rolunu oynayan şəxsiyyətlərdir. Onu da qeyd edim ki, Xələflinin yüksək ilhamla qələmə aldığı fəxriyyəsinə mənim də adım çəkilir. Bu, əlbəttə, mənim qəlbimdə xüsusi duyğular oyadır. Bu qeydləri oxuduqca, insanların qədərbilənliyinə, dostluqda sədaqətinə, həqiqəti yaddaşda yaşatmağına bir daha inanmalı olursan.

*Naşir Şəddat Cəfərov portretin işığı,
Əməlinə yaşayır həqiqətin işığı.
Xanəli Kərimlinin sənətdə öz yeri var,
Dostluqda, qardaşlıqda sanma bərabəri var.
Səni necə unudum Meyxos Abdulla dostum,
Dostluğun incisən, ey Vəliyulla dostum.
Yədulla Ağazadə sözü nisan yağışı,
Həqiqətə, düzliyə təsdiq, əhsan yağışı.
Sözümün bənövşəsi Sabir Bəşirov vardı,
Mənim könlü dünyamda bir ölkəydi, diyardı.
Turanın xalq şairi Vüqar Əhməd əzizdir,
Yolu-izi təmizdir, söz-söhbəti ləzizdir.
Kamil Rüstəm Kamal tənqidi essələrdə,
Ustadlıq zirvəsində söz bilən kimsələrdə.
Kamil Allahyarlıının məntiqində kəsər var,
Harda olsa düşüncəm onu tapar, salamlar.
Söz bilən Vaqifimiz - Yusiflinin aləmi,
Qəlbimə işıq saldı, nurlandırdı haləmi.
Seyfəddin Rzasoyun düz yolunu seyr etdim,
Urəyinin odunu işıq bildim, yol getdim.
Seyfəddin Mənsimoğlu - möcüzələr ustadı,
Naxışlı oymalarda yaşayacaq öz adı.*

Müəllif görün necə ustalıqla bircə misranın içərisində ustad sənətkarın kimliyini təqdim edə bilir. Əməkdar mədəniyyət işçisi Seyfəddin Mənsimoğlu təkcə Azərbaycanda deyil, bütün şərqdə, Avropada, özünün oyma sənəti ilə məşhurdur. Onu sənət biliciləri yüksək qiymətləndirir. Belə bir insanla Xələflinin dostluğu onun ruhunu, mənəviyyatını necə zənginləşdirməyə bilərdi.

Müəllif "Könlümə yol aradım" fəxriyyəsinə "Əzizim, Cavadoğlu" deyərək xitab etdiyi bir obrazı da qabarıq cizgilərlə təqdim edir. Verilən beytlərdən belə anlaşılır ki, o, müdrik Cavadoğlu ilə uzun illər dostluq əlaqəsi saxlayır, ondan təmkin, hikmət dərsi alır:

*Əzizim Cavadoğlu, yaş ötür, illər keçir,
Yaşamağın haqqını hər kəsə zaman seçir.
Qərinələr ötsə də, ucalardan ucasan,
Müdrikliyin taxtında qocalardan qocasan.
Qardaş olduq sənənlə düşüncə dağlarında,
Doğmalaşdıq tarixin təzadlı çağlarında.
Ruhuma qanad oldun, ilhamımda, təbimdə,
Səni ustad bilmişəm dərsimdə, məktəbimdə.*

Onu da qeyd edim ki, "Dağlarda duman qaldı" kitabına toplanmış poemaların bir çoxunda biz Cavadoğlu obrazına rəst gəlirik. Hətta bəzi poemalar onun xatirələri əsasında qələmə alınıb. Bu da əsərin yazılması müəllifin həyat hadisələrinə istinad etməsindən irəli gəlir.

Kitabda verilmiş fəxriyyələr dəyərli sənət nümunələridir.